

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

УДК 02(477.63)“19”

БІБЛІОТЕКИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК (за “Матеріалами по истории народных библиотек городов и земств России”)

Людмила ЛУЧКА

*Наукова бібліотека ім. О. Гончара Дніпропетровського національного університету,
вул. Козакова, 8, м. Дніпропетровськ, 49050, Україна, тел. (056) 373-12-61*

У статті дається огляд бібліотечної мережі Катеринославщини на початку ХХ ст. із розгорнутою характеристикою різних типів бібліотечних зібрань за “Матеріалами...” Е. Вольтера.

Ключові слова: бібліотека, історія бібліотечної справи, народні бібліотеки-читальні, Катеринославська губернія.

Досліджуючи тему “Історія Катеринославських бібліотек ХІХ – початку ХХ ст.”, автор цієї статті звернулася до фондів Російської національної бібліотеки (РНБ) у Санкт-Петербурзі. Нам вдалося відвідати архів Російської Академії Наук (принагідно дякуємо за цю можливість працівникам РНБ) і скористатися цінними рукописними документами, які зберігаються у фонді № 158, опис 4, в семи папках (№№ 24–30), під загальною назвою “Матеріали по истории народных библиотек городов и земств России, собранные библиотекарем Вольтером”. У папці № 27 зібрано інформацію щодо розвитку бібліотечної мережі Катеринославської губернії на початку ХХ ст., надіслану Е. Вольтеру з 19 липня по серпень 1902 р.

Едуард Олександрович Вольтер (1856–1940) – відомий лінгвіст, етнограф, блискучий знавець фольклору балтських народів, археолог, один з авторів енциклопедичного словника Брокгауза–Ефрона. На жаль, ми мало знаємо про нього. Е. Вольтер навчався у Ризькій гімназії, Ляйпцізькому, Дерптському та Харківському університетах. Саме в Харківському університеті 1883 р. він отримав ступінь магістра російської словесності, захистивши дисертацію “Разыскания по вопросу о грамматическом роде”. За дорученням Географічного товариства та Міністерства народної освіти в 1881–1889 рр. він здійснив низку етнографічних та археологічних поїздок до Прибалтики та Білорусії, результатом яких стали підготовка та випуск кількох видань. Варто зазначити, що його твори виходили не лише російською, а й німецькою мовою¹.

Як різностороння особистість, Е. Вольтер, серед інших занять, приділяв увагу й бібліографічному пошуку. Одним із перших читачів зазначеної колекції був П. Н. Столпянський (1872–1938), історик, з роду культурно-освітніх діячів, оренбурзький краєзнавець, працівник музеїв та видавництва, автор понад ста праць². Розпочавши роботу над книгою “История библиотек terra incognita”, П. Столпянський користувався “богатым собранием данных о библиотеках России” Е. Вольтера³.

¹ Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Эфрона. – Санкт-Петербург: Тип-Литография И. А. Эфрона, 1892. – Т. VII. – С. 159.

² Советская историческая энциклопедия / Гл. ред. Е. М. Жуков. – Москва, 1971. – Т. 13. – С. 843.

³ Столпянский П. К истории провинциальных публичных библиотек (1825–1855). – Б. г. и. – 7 с. + 12 с. (2 кн.).

Ці матеріали дозволяють суттєво розширити наші знання про функціонування бібліотек Катеринослава на початку ХХ ст. Насамперед проаналізуємо структуру “Матеріалів”. Першоджерело складається з анкет під заголовком “Сведения о книгохранилищах и библиотеках разного типа”. Історія створення анкет пов’язана з бібліотекою Імператорської Академії Наук та одним із бібліотекарів 1-го відділу Е. О. Вольтером. Цінні відомості він зібрав з власної ініціативи, розсилаючи опитувальні листи до бібліотек Російської імперії. Е. Вольтер планував опрацювати надіслані матеріали та підготувати перше видання про бібліотечну мережу Російської імперії, в якому висвітлювався би стан справ у цій галузі на початку ХХ ст. На жаль, його плани не здійснилися. Однією з причин, на нашу думку, став 1905 рік із його революційними подіями й політичними змінами. У країні не знайшлося коштів, тому зібраний матеріал так і не опублікували.

Анкети склалися з 16 пунктів, до яких входили назва та адреса бібліотеки, кількість фонду, його мовна та галузева характеристика, штат (працівники з платнею і без), кількість читачів, книговидача, доступність книг (видача на руки чи робота в читальному залі), наявність МБА, довідкового апарату (каталоги, звіти), питання продажу книг при бібліотеці, бюджет бібліотеки, історія бібліотечних колекцій. Під анкетними даними Е. Вольтер просив ставити точну дату.

Папка № 27 містить 184 одиниці зберігання. Автор статті проаналізувала анкети понад 40 бібліотек. Вивчивши Вольтерівську колекцію, виділимо такі типи бібліотек: народні бібліотеки-читальні, громадські міські бібліотеки, заводські та приватні бібліотеки.

Аналіз знайдених матеріалів почнемо з характеристики народних бібліотек-читалень, які функціонували в Катеринославській губернії на початку ХХ ст. Першоджерело підтверджує виняткове значення народних бібліотек у справі просвітництва, народної освіти як Російської імперії, так і Катеринославської губернії. Перші народні бібліотеки-читальні в царській Росії було відкрито у 50–60-х роках ХІХ ст. Історія народних бібліотек пов’язана з відомими правилами міністра внутрішніх справ Росії І. Н. Дурново, виданих 1890 р. Згідно з цими правилами, народні бібліотеки відкривали на громадських засадах з ініціативи земських та міських управ.

Ініціаторами заснування народних бібліотек-читалень в Катеринославі були Катеринославська земська управа, Комітет опіки народною тверезістю та Комітет грамотності, які виділяли частину коштів на розвиток визначеної бібліотеки. До завдань народних бібліотек входили загальна освіта сільського та нижчих прошарків міського населення і підвищення рівня культури мешканців Катеринославської губернії початку ХХ ст.

В “Матеріалах” є інформація про понад 20 народних бібліотек. Автор цієї статті дослідила анкети Городнищинської, Красногригорівської, Лошкарівської, Кам’янської народних бібліотек, Новопокровської публічної бібліотеки та двох безкоштовних бібліотек-читалень у Катеринославі та Верхньодніпровську*.

Катеринославські народні бібліотеки та читальні з’явилися у 90-х роках ХІХ ст. Досліджувані народні бібліотеки відкривалися при початкових народних училищах (три), при повітовому земстві (дві), при Аудиторії народних читань та при Комітеті опіки народною тверезістю. Окремих приміщень вони не мали, їм відводилися невеликі кімнати в закладах, яким вони підпорядковувалися. Завідували народними біб-

---

* Слід зазначити, що деякі місця в анкетах було важко відчитати, і тому не завжди вдавалося точно з’ясувати прізвища, імена та по-батькові бібліотекарів.

ліотеками безоплатно вчителі народних училищ та селяни. У більших бібліотеках, наприклад, у приватній безкоштовній народній читальні в Катеринославі, в Катеринославській безкоштовній бібліотеці-читальні при Аудиторії народних читань, адміністрація складалася з двох осіб: завідуючого та наглядача зі званням дійсного статського радника чи надвірного радника. За свою працю завідуючі отримували платню у розмірі 240–260 крб. на рік⁴.

У 1902 р. загальний фонд бібліотек-читалень Катеринославської губернії, про які йде мова, складав 5756 томів, більшість із яких становили російськомовні книги. Із них 14 книг було написано церковнослов'янською мовою. Найбагатшою на початку ХХ ст. була приватна безкоштовна народна читальня в Катеринославі, фонди якої нараховували 2000 томів сучасних книг російською мовою. Рукописів, стародруків, іноземних видань бібліотека не мала. Другою за кількістю книг була Верхньодніпровська бібліотека-читальня при Комітеті опіки народною тверезістю (1544 томів), на третьому місці була Катеринославська безкоштовна бібліотека-читальня при Аудиторії народних читань з фондом 1032 томів.

Небагатими фондами (кожна по 175 книг російською мовою) володіли народні бібліотеки-читальні в с. Лошкарівка та с. Кам'янське. Брак літератури спричиняли міністерські каталоги, за якими виписувалися книги. Вони не лише не допомагали розвитку бібліотек, а й гальмували їх поповнення.

Заслуговеє на увагу склад фондів народних бібліотек: книги релігійно-моральні, історико-літературні, сільськогосподарські, природничі, медичні, ремісничі та белетристичні. Окремо зупинимося на кількісній характеристиці Катеринославської безкоштовної бібліотеки-читальні при Аудиторії народних читань⁵. У фонді містилися книги та періодика з дев'яти галузей знань. Перше місце займала белетристика (619), друге місце посідали книги з природознавства (124) та історико-біографічні (92). З географії та етнографії було 62 книги, духовно-моральна література була представлена 53 книгами. Кількість літератури із сільського господарства (39 книг), з суспільствознавства (18) та літературознавства (14) свідчить про незначне придбання означених книг конкретними народними бібліотеками. Окремо виділено періодичні видання, представлени 11 номерами.

Жодна з перелічених народних бібліотек не мала своєї палітурної майстерні, хоч її наявність у бібліотеках на початку ХХ ст. була важливою. Аби відреставрувати книги, їх передавали приватним палітурникам. Бібліотекам було необхідно зберігати старі книги та періодику, проте брак коштів та кадрів не дозволяли відкривати майстерні з ремонту старих та пошкоджених книг. Контингент читачів народних бібліотек складався із селян; у місті це були члени товариств, які утримували бібліотеку.

У 1901/1902 рр. у числі читачів народних бібліотек-читалень налічувалося 2364 особи та книговидаччя складала 13896 томів. Найбільшу кількість книг було видано у Верхньодніпровській бібліотеці-читальні. Найбільший успіх у читачів мала Катеринославська безкоштовна бібліотека-читальня при Аудиторії народних читань (904 читачі), яка обслуговувала чоловіків та жінок, дорослих та підлітків. Найбільшою читацькою аудиторією були підлітки до 14 років, які склали 14876 осіб чи 70 % від загальної кількості читачів⁶. Народна бібліотека-читальня в с. Лошкарівка в 1901 р. обслугову-

⁴ Архив РАН, ф. 158, оп. 4, п. 27, л. 1–10.

⁵ Там же. – Л. 74.

⁶ Там же. – Л. 75.

вала 649 осіб; 400 читачів приватної народної читальні в Катеринославі у 1901 р. прочитали 240 творів, переважно белетристичного змісту.

Наявність кабінету чи читального залу свідчили про вищий статус бібліотеки, що, природно, збільшувало відвідуваність бібліотеки та кількість постійних читачів. Приватна народна читальня в Катеринославі за 1901 р. обслужила 300 осіб, читальний зал Верхньодніпровської бібліотеки-читальні Комітету опіки народною тверезістю 1902 р. відвідали 120 осіб.

За статутом народні бібліотеки належали до безкоштовних закладів. Кожна з бібліотек встановлювала правила, за якими читачі користувалися бібліотечними фондами переважно у читальному залі. Ті народні бібліотеки, які не мали читальних залів, видавали свою літературу додому на термін у 2–3 тижні за умови повернення книг “в целости и сохранности”. Інший варіант видачі додому – застава у розмірі вартості книги. Умовою видачі додому в приватній народній читальні в Катеринославі була застава у розмірі 1 крб.⁷ На початку ХХ ст. безкоштовна бібліотека-читальня при Аудиторії народних читань обслуговувала читачів, які мали абонементну книжку, що було вельми прогресивним явищем.

На початку ХХ ст. для Верхньодніпровської бібліотеки-читальні Комітету про народну тверезість була прикметною наявність читацького формуляра⁸. Формуляр складався з таких записів: П. І. Б., дата, вік, заняття, освіта та відомості про те, хто користувався книгами: сам читач чи його сім'я (це можна віднести до витоків сімейного читання).

Приклад читацького формуляру:

Дата видачі		І ч.			ІІ ч.		
Місяць	Число	№ відділу	№ книги	Автор та назва книги	№ відділу	№ книги	Автор та назва книги

Катеринославські народні бібліотеки на початку ХХ ст. вели облік бібліотечних фондів. Нашу увагу привернули три види інвентарних книг, які використовувалися у Верхньодніпровській бібліотеці-читальні Комітету про народну тверезість. Кожна з них не повторювала іншу, а містила додаткову інформацію про нові надходження та їх облік.

I.

№ порядковий	№ інвентарний	Назва книги	Кількість примірників	Кількість томів	Примітки
--------------	---------------	-------------	-----------------------	-----------------	----------

II.

Кількість томів	Ціна	Джерело придбання	Зауваження
-----------------	------	-------------------	------------

III.

Дата	№ назви	Назва книги та кількість примірників	Кількість томів	Документи	Ціна	Відділ СК	Замітки
------	---------	--------------------------------------	-----------------	-----------	------	-----------	---------

⁷ Архів РАН, ф. 158, оп. 4, п. 27, л. 60–61.

⁸ Там же. – Л. 86–89.

Аналізуючи всі види інвентарних книг, ми звернули увагу на те, що найповнішим є третій вид інвентарних книг, який можна віднести до сучасної форми обліку бібліотечних фондів.

Діяльність бібліотеки починається з виконання читацького запиту. Основна роль відводилася довідковому апарату. За анкетними даними, на початку ХХ ст. народні бібліотеки-читальні виконували читацькі запити по каталогах рукописних, карткових, у вигляді оправлених книг. Серед каталогів головним був алфавітний, однак бібліотеки з численнішим фондом складали систематичний та хронологічний каталоги. Перелік бібліотечних книг при народних училищах відбивався в матеріальній книзі даного закладу.

Рівень розвитку бібліотеки залежав від фінансування, від засобів, які виділялися на її поповнення та оновлення. Народні бібліотеки-читальні відкривали на земські кошти, які виділялися у розмірі 100 крб. (вартість первинного фонду). З 1891 по 1900 рр. бюджет народної бібліотеки Катеринославської губернії складав 15 крб. на рік. З 1901 р. земство припинило виділяти кошти на фінансування сільських народних бібліотек. Заслуговує на увагу фінансування бібліотеки при Аудиторії народних читань. За бюджетом бібліотека отримувала 490 крб., з них 240 крб. – на утримання бібліотекаря, 150 крб. – на купівлю книжок, 40 крб. – на передплату журналів, 50 крб. – витрачалося на опрацювання книг; враховувалися навіть канцелярські витрати (10 крб.)⁹. Підсумовуючи, підкреслимо, що фінансування бібліотек було нестабільним, і це помітно впливало на якісний склад їх фондів.

Народні бібліотеки Катеринославської губернії на початку ХХ ст. не мали можливості утримувати великий штат, але досліджувані анкети містять відомості про перших технічних працівників бібліотек. Так, Катеринославська бібліотека-читальня при Аудиторії народних читань мала обслугову (прибиральницю) бібліотечних приміщень¹⁰.

До Е. Вольтера надійшла інформація й про катеринославські громадські бібліотеки. Їх характеристику почнемо з бібліотеки Катеринославських громадських зборів, яка знаходилася у підпорядкуванні Ради старшин зборів та знаходилася по вул. Клубній, у будинку Бродського. Бібліотеку відкрили 1892 р. як безкоштовну¹¹. Маючи у своїх фондах російську поезію та перекладну белетристику, бібліотека нараховувала 746 томів. Окрім книг, бібліотека громадських зборів передплачувала від 10 до 15 щомісячних журналів й таку ж кількість щоденних газет. Слід звернути увагу на факт, що бібліотека мала періодику не в єдиному екземплярі. Однак стародрукованих видань та рукописів у ній не було.

Бібліотека громадських зборів надавала послуги членам товариства та їх сім'ям. Кількість читачів у 1901 р. складала 296 осіб, яким видали 9472 книг та періодичних видань. Найчастіше запитували періодичні видання і це зрозуміло, бо для початку ХХ ст. характерними були зміни в усіх галузях суспільного життя. Читачі потребували суттєвого поповнення знань, а книги не завжди відповідали вимогам часу, натомість журнали та газети містили найактуальнішу інформацію. Кількість літератури, що видавалася читачу одночасно, обмежувалася трьома книгами.

Фонд бібліотеки громадських зборів фіксували у рукописному каталозі. Щорічний бюджет бібліотеки складався з 750 крб.: 400 крб. виділяли на придбання нових книг; 50 крб. платили палітурнику, а на оплату праці бібліотекаря витрачали ще 300 крб.

⁹ Архив РАН, ф. 158, оп. 4, п. 27, л. 74–75.

¹⁰ Там же. – Л. 74.

¹¹ Там же. – Л. 22–24.

Для порівняння подаємо деякі цифри, що стосуються Павлоградської бібліотеки громадських зборів¹². Фонди бібліотеки нараховували в 1901 р. близько 2000 книг, усі російською мовою. Завідуючий бібліотекою – старшина громадських зборів, доктор М. Л. Гіршман-Лейбіц, якому був підпорядкований один вільнонайманий службовець А. К. Дьячков. Кількість читачів – 150 осіб, усі члени зборів. Книговидача складала понад 4000 книг.

Найчастіше члени товариства зверталися до белетристики, періодичних видань, і, що не дивно, до історичної літератури. Книжки видавалися читачам на руки на термін до двох тижнів. Однак, бібліотека обслуговувала читачів тільки двічі на тиждень. Щодо довідкового апарату, то Павлоградська бібліотека у цьому напрямі зробила крок вперед: вона мала друковані алфавітний та систематичний каталоги.

На початку ХХ ст. в Катеринославі була популярна міська громадська бібліотека, заснована 1887 р. до сторіччя міста. На початку ХХ ст. вона знаходилася в окремому новому приміщенні, придбаному міською владою спеціально для бібліотеки¹³. У 1902 р. бібліотека мала значні фонди в кількості 5124 назв та 12738 томів, до складу яких входили виключно російські книжки. Цінність фондів міської бібліотеки збільшували нечисленні рукописи в антикварному та місцевому відділах бібліотеки. Значну частину бібліотечного фонду складали пожертвування жителів міста. Раду бібліотеки обирала міська Дума. У 1900-х рр. головою ради призначили колезького секретаря П. І. Мордовського.

Бібліотекою завідувала С. В. Єгорова, допомагали К. А. Булах та Є. І. Пчолкіна, з фондами працювали трое “служителів”. Всі працівники бібліотеки за свої обов’язки отримували платню, призначену міською владою.

Діяльність бібліотеки віддзеркалювали річні бібліотечні звіти з 1890 р. Бібліотечні фонди відображалися в основному каталозі – друкованому, та додатковому – рукописному. До 1902 р. каталогами були книги, в яких перераховувався бібліотечний фонд. З 1902 р. бібліотечні працівники складали карткові рукописні каталоги, які видавалися для читачів Радою бібліотеки на бібліотечні кошти.

Варто відзначити параграф правил користування міською бібліотекою, який стосувався продажу у стінах бібліотеки тільки видань-пожертвувань на користь бібліотеки.

Заслужують на увагу кошти, асигновані міською владою: щорічно бібліотека отримувала на своє утримання 2000 крб. У 1901 й 1902 рр. цифра бюджету збільшилася на 200 крб., призначених спеціально для нових надходжень. У 1901 р. було придбано книг і журналів на 1216 крб., платня бібліотекарів складала 1819 крб., за опрацювання книг виплачено 241 крб. Міська бібліотека була однією з перших у місті, яка здійснювала на початку ХХ ст. книгообмін, відсилаючи в інші бібліотеки дублети своїх видань. Фонди міської бібліотеки були систематизованим книжковим зібранням, яке складалося з 16 відділів.

Досить цікавою була й Катеринославська бібліотека Англійського клубу, заснована 1859 р., яка діяла в приватному будинку по вул. Клубній¹⁴. Визначальною рисою цієї бібліотеки була наявність кімнат для книгосховища. Абонемент займав одну окрему кімнату, в іншій розміщувався читальний зал, в якому зберігалися періодичні видання. За роботу читального залу відповідав один працівник. Бібліотека складалася з 1428 книг; стародруків та рукописів у бібліотеці не було. З кінця ХІХ ст. бібліотека

¹² Архів РАН, ф. 158, оп. 4, п. 27, л. 50–51.

¹³ Там же. – Л. 25–27.

¹⁴ Там же. – Л. 28–31.

отримувала періодичні видання французькою, німецькою, англійською та польською мовами. На думку автора статті, зарубіжними виданнями бібліотеку поповнювали саме члени Англійського клубу. Завідування бібліотекою поєднувалося зі званням старшини Англійського клубу. Так, 1901 р. обов'язки завідувача було покладено на лікаря І. А. Гриневського. Обов'язки бібліотекаря виконував В. Н. Дубновський, який був одночасно бухгалтером клубу.

Не маючи своєї палітурної майстерні, працівники бібліотеки Англійського клубу віддавали книги до приватної майстерні. За інформацією І. А. Гриневського, книжки цієї бібліотеки мали звичайні коленкорові палітурки зі шкіряними корінцями та тисненням написом на правій обкладинці “Екатеринославский клуб”.

Бібліотека Катеринославського клубу записувала та обслуговувала безкоштовно членів самого товариства. За 1901 р. 192 читачі бібліотеки прочитали 4878 книг та журналів. Найчастіше запитувалася белетристична література (романи, повісті, оповідання). Найбільшим попитом користувалися журнали поточного року. З анкет відомі прізвища популярних авторів (російських та іноземних): А. Чехов, М. Горький, Л. Толстой, М. Михайлов, Г. Мопассан, Е. Золя, В. Немирович-Данченко, Д. Мамін-Сибиряк, М. Лесков, Джером К. Джером та ін. Книги видавалися читачам додому не більш як на 20 днів, журнали поточного року (підвищеного попиту) – тільки на сім днів.

В 1897 р. внаслідок пожежі частину бібліотечних книг було втрачено. Сильно постраждав фонд періодичних видань та зібрання творів, в якому для читання залишилися розрізнені томи. З 1898 р. бібліотека розпочала відновлення фондів, і вже 1900 р. було видано друкований каталог наявних книг, які розподілялися по відділах. Це дозволило комплектувати бібліотеку необхідними книгами, виявити прогалини та поповнити їх.

Порівнюючи асигнування різних громадських катеринославських бібліотек, відзначимо, що бібліотека Англійського клубу мала можливість витратити на загальне комплектування фонду до 1100 крб. щорічно: на періодику – 500 крб., на книги – до 600 крб., на оправу пошкоджених книг – від 180 до 230 крб. Працівник читального залу отримував платню 180 крб. на рік.

Облік періодичних видань та додатків до них фіксували в окремій книзі, до якої записували дари членів клубу: їх кількість не перевищувала 2000 екземплярів. Оскільки бібліотека носила загальноосвітній характер, то запити читачів були найрізноманітніші. У фондах містилися книги з мистецтвознавства та періодици за минулі роки, у незначній кількості була представлена література з історії, філософії, логіки, психології та соціології. Підкреслимо, що бібліотека намагалася йти в ногу з часом, включаючи в перелік новітні видання. Бібліотека Англійського клубу, безумовно, займала важливе місце у культурному соціумі Катеринослава початку ХХ ст.

Наступною бібліотекою, яку розглянемо, була земська бібліотека Катеринославського повіту, що розташовувалася в приміщенні Управи. Там зберігалося 1219 книг російською мовою¹⁵. Зауважимо, що книги купували в палітурках, щоб із часом їх не оновляти. На початкове поповнення бібліотеки у 1896 р. Управа витратила 1732 крб. 57 коп., щорічне утримання бібліотеки та ремонт коштували 500 крб. Бібліотекою завідувала дочка спадкового почесного громадянина Віра Яківна Кабакова, яка підпорядковувалася голові Управи.

У 1901 р. 110 читачів зазначеної бібліотеки отримали 1525 книг. Кожний читач прочитав за рік у середньому 13 книг. Найбільший успіх мала белетристика, історична,

¹⁵Архів РАН, ф. 158, оп. 4, п. 27, л. 32–33.

географічна, релігійна, педагогічна та медична література. Необхідні книжки читачі отримували на руки безкоштовно. Дані про бібліотеку друкувалися в окремих звітах земської Управи.

Нашу увагу також привернула бібліотека Товариства взаємної допомоги прикажчиків, яка розміщувалася в Катеринославі по вул. Олександрівській¹⁶. Бібліотечний фонд у кількості 1200 книг знаходився у шафах, які стояли в три ряди. Важливим фактом є те, що бібліотека мала книги іноземними мовами в кількості 350 примірників. Відомості про фонди від 1890 до 1898 рр. відбивалися в каталогах: алфавітному рукописному та друкованому. Опікувалися бібліотекою і складала бібліотечну Раду І. З. Аронов та Г. А. Зільберман. Бібліотеку контролював голова товариства. Бібліотечними працівниками були Г. Х. Цухакін, М. А. Беркович та Д. П. Бассій. 750 читачів-членів Товариства прикажчиків отримували книги на руки за умови наявності абонементної книжки.

За бюджетом 1901 р. бібліотека отримувала нових книг та журналів на суму 700 крб., за опрацювання книг віддала 200 крб., платня службовців складала 1320 крб. Підсумовуємо, що кошти, які виділялися на бібліотеку, не були малими. Фінансування бібліотеки прикажчиків досягало високого рівня. Серед міських бібліотек вона належала до великих.

На Катеринославщині функціонували також приватні бібліотеки, до яких належали бібліотека в Ігрени, Павлоградська приватна бібліотека, Павлоградська єврейсько-російська бібліотека та єврейсько-російська бібліотека-магазин Н. Д. Липовського в Катеринославі.

Приватні книгозбірні сприяли розвитку бібліотечної справи в Катеринославській губернії, зміцнювали бібліотечну мережу, заохочували мешканців міст та сіл читати нову літературу. Визначальною рисою приватних бібліотек було те, що вони належали до єврейських закладів. Частина бібліотек заснували на початку ХХ ст. (1901 р.) з ініціативи єврейського товариства за участі єврейського духовного правління, інші відкривалися приватними особами у другій половині ХІХ ст. (з 1876 р.).

Проаналізуємо первинний фонд бібліотеки в Ігрени. До складу бібліотеки увійшли повні зібрання творів Л. Толстого, М. Лермонтова, І. Тургенева, О. Пушкіна, І. Гончарова, О. Потапенка, А. Чехова, М. Горького, П. Боборикіна та Г. Данилевського¹⁷.

Особливістю бібліотеки в Ігрени та Павлоградської приватної бібліотеки була наявність у фондах (387 та 1680 томів відповідно), окрім російських друкованих видань (347 томів; 1238 томів) книг, написаних давньоєврейською мовою у кількості відповідно 37 та 442 примірників. Певний відсоток складала книги іноземними мовами. Наукові видання були у незначній кількості. Заслужують на увагу умови збереження бібліотечних фондів приватних бібліотек. Книги зберігалися у шафах, поділених на кілька частин у відповідності до зібрань творів різних авторів. Окрім книг, бібліотеки отримували періодику. Наприклад, Павлоградська приватна бібліотека містила перелік періодичних видань, які вона отримувала на початку ХХ ст. Всього зазначено 15 назв, серед яких були загальнодержавні (“Вестник Европы”, “Вестник иностранной литературы”, “Исторический вестник”, “Русская мысль”) та краєзнавчі журнали (“Южный край”); бібліотека купувала також науково-популярну періодику (“Задушевное слово”, “Нива”, “Стрекоза”, “Детское чтение”)¹⁸.

¹⁶ Архив РАН, ф. 158, оп. 4, п. 27, л. 62–63.

¹⁷ Там же. – Л. 40.

¹⁸ Там же. – Л. 52–56.

Приміщення приватних колекцій були різними. Вони займали від однієї до трьох кімнат. Наприклад, Павлоградська єврейсько-російська бібліотека розташовувалася у будинку Лихачова в трьох кімнатах: передпокій, зала для читання та книгосховище (бібліотечні фонди)¹⁹. Правління приватного зібрання складалося із завідуючої (-чого) бібліотеки та кількох службовців. Павлоградською російською приватною бібліотекою, що знаходилась у тому ж будинку, завідував павлоградський купець А. Я. Липський, обов'язки бібліотекаря виконувала С. А. Грюнвальд, отримуючи платню у розмірі 100 крб. Завідувачем Павлоградської єврейсько-російської бібліотеки був І. А. Зубков, бібліотекарем було призначено його дружину Б. М. Зубкову. Їх щорічне утримання складало 390 крб. Бібліотека цікава ще й тим, що у своєму штаті вона мала прибиральницю Є. Однопарову²⁰.

Середній показник книговидачі на одного читача у приватних бібліотеках Катеринославської губернії складав 30 книг, кількість загальної книговидачі – 18626 книг та періодичних видань. Популярністю користувалися книги белетристичного змісту: російські та перекладні романи; загальноосвітні брошури; література про єврейський побут та на історичну тематику. Приватні бібліотеки були платними: за користування книгами читач мав сплачувати 10 коп. за примірник чи 40 коп. на місяць (Павлоградська приватна бібліотека). Середня цифра щоденного відвідування визначених бібліотек – 70–80 читачів: 30–40 осіб – на абонементі та 40 чоловік – в кабінеті для читання.

Розглянемо конкретніше книговидачу на прикладі Павлоградської приватної бібліотеки. Запис читачів здійснювали за схемою “Абонементного листка библиотеки для чтения А. Я. Липского”. Там мали бути такі записи: прізвище, ім'я та по-батькові читача, дата запису та кінцевий термін користування книгою. Обов'язковим елементом абонементного листка був “розряд” читача. Особи першого розряду мали право отримувати чотири бібліотечні книги за один раз із платою 10 крб. щорічно. При цьому обов'язково залишалася застава у розмірі 5 крб. Особи другого розряду отримували не більше трьох книг з платою за читання 8 крб. на рік при заставі 4 крб. Не більше двох книг з оплатою 6 крб. та заставою 3 крб. видавалися читачу третього розряду. До четвертого розряду належали маломаетні та малочитаючі читачі: одну книгу за одне відвідування з платою 4 крб. на рік при заставі 2 крб.

Цінну інформацію подають “Правила библиотеки А. Я. Липского в Павлограде”, які склали 12 пунктів. В “Правилах” конкретизовано права та обов'язки читачів, затверджено плату за обслуговування (що більше книг просить читач на руки, то більша сума застави береться); введено строгі правила заміни втрачених читачами книг та періодичних видань. Починалися “Правила” з графіку роботи бібліотеки: видачу книг здійснювали щоденно, окрім святкових днів, з 9.00 до 18.00 год.

Цікавим, на нашу думку, був пункт № 7 “Правил”, де зазначалося, що читач міг не тільки приходити до бібліотеки за необхідною йому літературою, але й надсилати список потрібних книг та журналів. Список міг складатися з різних книг та журналів із певної тематики. Підкреслимо, що приватні бібліотеки не рекомендували книги для читання.

До “Правил” включено інформацію про видачу нових книг та журналів терміном на п'ять днів. Загальне користування бібліотечними книгами складало десять днів. Зазначимо, що на початку ХХ ст. в Павлоградській приватній бібліотеці “обмен книг два раза в день не допускался”.

¹⁹ Архив РАН, ф. 158, оп. 4, п. 27, л. 57.

²⁰ Там же.

Працівників бібліотеки хвилювали питання збереження бібліотечних фондів. Вони зверталися до читачів з проханням не загинати сторінок у книгах та не робити позначок на полях.

Асигнування, надані приватними закладами або окремими особами, складалі різні суми від 25 крб. (бібліотека м. Ігрені); 100 крб. (Павлоградська приватна бібліотека) до 400 крб. (Павлоградська єврейсько-російська бібліотека).

Серед приватних бібліотек заслуговує на увагу також єврейсько-російська бібліотека-магазин Н. Д. Липовського в Катеринославі, яка знаходилася в приватному будинку по вул. Олександрійській (разом із вищезгаданою бібліотекою Товариства прикажчиків)²¹. Книги зберігали в шафах, розташованих по колу вздовж стін на площі 9 на 15 кв. аршинів. Загальний фонд складав 2000 томів, з них до 1000 – література єврейською мовою. Читачка аудиторія зі 100 осіб за 1901 р. прочитала близько 1000 книг та журналів: романи, повісті, оповідання. Бібліотечні наукові фонди містили різногалузеву літературу. Література на руки видавалася за певну плату (від 20 до 45 коп. на місяць) під заставу від одного до трьох крб. Бюджет на придбання книг складав до 200 крб. та на опрацювання – до 25 крб. Утримували бібліотеку-магазин Б. Л. Файбисавич та його дружина, обов'язки бібліотекаря безкоштовно виконував хлопчик-служка. Сама назва – “Бібліотека-магазин” – підкреслювала призначення закладу.

Бібліотечна мережа Катеринославської губернії включала і заводські бібліотеки: бібліотеку сімейного клубу службовців Південно-Російського депо та бібліотеку службовців Катеринославського металургійного заводу.

У 1901 р. сімейний клуб передплачував для своєї бібліотеки місцеві видання: газети “Приднепровский край” (1899–1901 рр.) та “Горнозаводской листок” (1900–1901 рр.); увагу привертала також загальнодержавні художні видання: “Нева” (1899–1901 рр.), “Русское богатство” (1901 р.) та “Вестник иностранной литературы” (1901 р.). у 1902 р. перелік періодичних видань, потрібних клубу, зріс, фонди поповнювалися науково-популярними журналами та газетами: “Живописное обозрение”, “Живописная Россия”, “Вокруг света”, “Будильник”. За бібліотеку відповідав голова клубу²².

Бібліотека службовців металургійного заводу з'явилася 1897 р. і розташувалася у приватній квартирі²³. У 1900 р. бібліотеку перевели до приміщення головного бюро. 97 читачам пропонувалося 3670 томів, із них книг – 1500 томів російською мовою та 1100 томів церковнослов'янською мовою; журналів – 600 томів російською мовою та 70 томів – церковнослов'янською. Крім того, бібліотека мала 400 томів книг іноземними мовами. Бібліотеку цінували завдяки новим надходженням белетристичної літератури й книг загальноосвітнього характеру. Багатими фондами бібліотека завдячувала директору заводу І. І. Ясюковичу, який обіймав посаду голови правління бібліотеки й постійно піклувався про неї. Його помічниками у вирішенні бібліотечних питань були члени правління – інженери Казаровський, Онуфрієв, Войцехівський та Клюковський. Відповідальним за бібліотеку був інженер заводу Ф. В. Фохт.

Якість та кількість книжкового та журнального фонду бібліотеки залежала від її фінансування. Заводське управління щорічно виділяло на бібліотеку 1200 крб. (250 крб. складали пожертви приватних осіб та товариств), з них на придбання нових книг та журналів витрачалося 950 крб., решту витрачали на упорядкування каталогів і придбання канцелярських товарів.

²¹ Архив РАН, ф. 158, оп. 4, п. 27, л. 65–66.

²² Там же. – Л. 36.

²³ Там же. – Л. 37–39.

У бібліотеці з 1902 р. вели статистичний облік. Із правил користування бібліотекою відомо, що кількість щоденної видачі на руки працівникам заводу складала 12 екземплярів (6 книг та 6 журналів). Із цінними та рідкісними виданнями читачі працювали в кабінеті для читання. За користування бібліотечними фондами читачі-службовці заводу платили вступний внесок в розмірі 6 крб., окрім того, додаткова плата складала ще 1 крб. Заводська бібліотека мала три каталоги: алфавітний, рукописний та каталог нових надходжень. Для видачі книг читачам слугував картковий каталог. Усі три каталоги надавали читачам повну інформацію про загальний бібліотечний фонд в цілому та окремо про новопридбані видання.

Закінчуючи огляд унікальних історичних “Матеріалов” Е. Вольтера 1902 р., підкреслимо, що бібліотечна мережа Катеринославської губернії на той час була розвинутою, включала бібліотеки різних типів, які були важливими центрами культурно-освітнього життя мешканців губернії.

Автор статті намагалася висвітлити характерні особливості розвитку бібліотек Російської імперії, дати загальний огляд показників бібліотечної діяльності Катеринославських бібліотек, а також подати цікаві факти їх діяльності. Завдяки бібліографічній діяльності Е. Вольтера ми можемо достатньо вичерпно дослідити історію бібліотек Катеринославщини, а також віддати належне першим бібліотечним працівникам, які сприяли розвитку освіти та культури у цьому регіоні.

**KATERYNOSLAV PROVINCE LIBRARIES AT THE BEGINNING
OF THE 20TH CENTURY: THE HISTORY OF FORMATION AND
DEVELOPMENT (AS BASED ON “MATERIALY PO ISTORII
NARODNYKH BIBLIOTEK GORODOV I ZEMSTV ROSSIY”
 (“THE MATERIALS ON HISTORY OF THE PUBLIC LIBRARIES
OF THE RUSSIAN CITIES AND ZEMSTVO’S”))**

Liudmyla LUCHKA

*Oles Honchar Library, the Dnipropetrovsk National University,
8, Kozakov Str., Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine, tel. (056) 3731261*

The article presents a review of the network of libraries in the Katerynoslav province at the beginning of the 20th century. It also provides the detailed description of different types of libraries' collections according to “Materialy” by E. Wolter.

Key words: library, history of librarianship, public libraries and reading rooms, Katerynoslav province.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2008

Прийнята до друку 12.03.2008